

Karadeniz’de Bir Serbest Liman Denemesi: Batum (1878-1886)

İlhan Ekinci*

GİRİŞ

Batum, Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı Devleti’nin hakimiyetine girmiş, ilk önceleri Trabzon eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetilirken daha sonraları bir eyalet haline getirilmişti¹. Karadeniz, Osmanlı Devleti’nin politikası gereği yalnızca Osmanlı bandırası gemilere açık, kapalı bir iç deniz haline dönüştükten sonra, Batum’un bir iskele olarak İstanbul’la olan bağı yeniden oluşturulmuştu. 1878’e kadar Osmanlı hakimiyetinde kalan Batum, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Trabzon eyaletinin Lazistan Sancağına bağlı bir kazaydı ve küçük bir iskeleden önemli bir merkez olmaya doğru gelişme göstermekteydi. Osmanlı Devleti’nin Karadeniz sahilindeki bu iskelesi Fevaid-i Osmaniye ile başlayıp İdare-i Mahsusa ile devam eden Karadeniz seferlerinin son durağı olmuştu. Fakat Batum 1850 sıralarında “Rus Deniz Seferi ve Ticaret Şirketi” (Russkoye Obşçestvo Parahodstva i Torgovli) adlı bir acentelik açmalarıyla Rusya’nın da Kırım Anadolu Kafkasya hattının son iskelesi olmuştu. Batum Rusya’nın güney eyaletlerinden Gürcistan ve Transkafkasya’ya deniz yoluyla kolayca ulaşabilmesine imkân sağlıyordu. Aynı zamanda güneye İran’a doğru giden ikinci derecedeki bir yolun da başında yer alıyordu. Ayrıca Doğu Anadolu’nun Kafkasya ve Karadeniz tarafından yine önemli bir çıkış iskeleydi.

* Yrd. Doç. Dr. İlhan Ekinci, Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu.

¹ Ali Arslan, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum’un Statüsü”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Sempozyumu (29-31 Mayıs 1995)*, İstanbul 1996, s.153.

Batum'un bir sahil iskelesi olarak önemi, askerî ve siyasî olarak Rusya'nın Kafkasya'ya inmesi, bu duruma Osmanlı Devleti'nin tepkisi, Karadeniz'in uluslar arası ticarete açılmasıyla paralel olarak arttı. Batum, Osmanlı Devleti açısından Rusya'nın ileri yürüyüşüne karşı önemli bir savunma merkezi olurken, Kafkasya harekâtları için önemli bir iâşe merkezi, hareket üssü görevini de görmekteydi. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın sınır olarak karşılaştıkları noktalarda politikalar daha hassaslaşıyordu. Bu anlamda Batum üzerinde stratejik hassasiyetin arttığı bir kent olmuştur.

KARADENİZİN ULUSLARARASI TİCARETE AÇILIŞI VE SERBEST LİMANLAR

Fatih'ten itibaren Boğazlar ve Karadeniz kıyılarının hemen hemen tamamını hakimiyet altına alan Osmanlı Devleti burayı kendi egemenlik sahası olarak gördü. Bundan sonra buraya yabancı gemilerin girmesine müsaade edilmedi. Osmanlı Devleti XVI. asrı müteakip asırlarda Avrupa Devletleri ile barışın korunmasına ve ticarete dair yaptığı antlaşmalarda bu devletlerin gemilerine kendi sularında serbestçe ticaret yapma ve dolaşma hakkını tanımıştı. Fakat bu müsaade kağıt üzerinde kaldı ve Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar da fiili olarak Karadeniz bir Osmanlı gölü olarak kaldı².

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Karadeniz'in en hakim noktasında bulunan Kırım'ın bağımsızlığını, Eflak ve Boğdan üzerinde Paris Antlaşması'na kadar devam eden bir Rus himayesini tanımakla kalmadı, Boğazların ve Karadeniz meselesinin tarihinde dönüm noktası olacak şartları da kabul etti. Antlaşma, Boğazları ve Karadeniz'i Rusya bandıralı ticaret gemilerine açıyor ve Karadeniz'deki Osmanlı egemenliğine son veriyordu³.

Rusya'nın, Küçük Kaynarca'dan sonra Karadeniz'deki faaliyetleri Babil'i rahatsız etmiş, kendi kontrolündeki Karadeniz ticaretini kaybetmeye başlamıştı. Ortaya çıkan fiili duruma kendisini uyduramayan Osmanlı, başlangıçta diğer Avrupa Devletlerinin ticarî baskı ve isteklerini de reddetmişti. Buna karşılık Rusya, Fransa'ya kendi bayrağı ile ticaret yapma hakkı vermişti. İngiltere'nin Karadeniz'e olan ilgisi artmış, Karadeniz ticaretindeki potansiyeli komisyonlar kurarak araştırmaya başlamışlardı⁴. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Karadeniz politikasını değiştirmişti. Rusya'nın Karadeniz'deki bu mümtaz durumunu

² Cemal Tukin, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1947, s. 10.

³ Tukin, *Boğazlar Meselesi*, s. 50.

⁴ Kapitülasyonların İngiliz tüccarına yeterince hareket serbestisi verdiğini, İngiliz sanayi mamullerinin bölgede pazarlanması Rus bayrağı altına girmeyi gerektireceğini bu nedenle Osmanlı ile iyi ilişkiler kurulması gerektiğini belirtilmişti. Ayrıca raporda, Karadeniz'e dökülen nehirlerden de ardükelerindeki ürünlerin elde edilmesi hususunda yararlanılabileceği belirtilmişti. Ali İhsan Bağış, "Rusları Karadeniz'de Yayılmaları Karşısında İngiltere'nin Ticarî Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1977, s. 210-213.

sarsabilmek amacıyla bu denizi bütün devletlerin serbest ticaretine açmaya başlamıştı⁵.

Osmanlı Devleti, 1829 Edirne Antlaşması sonrası Avrupa'nın küçük ülkelerine de Karadeniz ticaretini açmıştı. Arkasından gelişen siyasî olaylar sonucu imzalanan 1841 Londra Antlaşması ile Karadeniz'in tarafsız olduğu kabul edilmişti. Böylece Rusya'nın bir asırdan beri sürdürdüğü Karadeniz'e hakim olma mücadelesi boşa çıkmıştı. Artık Karadeniz ne 1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'ndan sonra olduğu gibi bir Rus gölü, ne de ondan önceki gibi bir Türk gölüydü. Devletlerin kefaletleri altındaki antlaşmalarla garanti altına alınmış bir *Avrupa Denizi* haline gelmişti⁶.

Karadeniz'in uluslar arası ticarete açılması büyük rekabet ve mücadelelerin sonucu olduğu gibi yeni politik ve ticari mücadele alanları da yaratmıştı. Bu politikaların aktörleri Karadeniz'e sahili olan Osmanlı, Rusya ve bu denizi uluslar arası ticarete açmaya zorlayan başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleriydi. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri Karadeniz'in uluslar arası ticarete açılmasıyla yetinmemiş, sahillerinde daha uygun şartlarda ticaret yapabilmek için serbest limanlar, bölgeler arayışı ve çabaları başlamıştı.

Karadeniz'in sahillerinin ticarete açılmasıyla, şehirler, limanlar, nehirler, ard ülkelere uzanan yollar ve köprü başları önemini iyice artırmıştı. Bunlar üzerinden yürütülen ticari politikalar da değişmişti. Özellikle Osmanlı-Rus sınır bölgelerinde politik manevra ve hareketlilik daha da artmıştı. Siyasî hareketliliğin diğer ucunda Avrupa Devletleri özellikle İngiltere vardı. İzlemiş oldukları bu politikalarla, yalnızca Karadeniz'i değil, denize bakan kıyıları, bunlara açılan nehirleri, limanları, bu limanlara ulaşan ticaret yollarını ve mahreçleri de serbestleştirme, Avrupa ticaret yollarının birer uzantısı veya parçası haline getirmeye çalışıyorlardı. İngiltere 1841 Londra görüşmelerinde Azak Denizi'nin de tarafsızlaştırılmasını istemişti. Karadeniz'e sahili olan Osmanlı ve Rusya'nın, Avrupalı devletlerin bu ilgisinden kendi çıkarlarına yararlanma istekleri Serbest limanların⁷ ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştı. Politik ve ekonomik ağırlık merkezlerini değiştirme çabaları, ticaret yollarını kendi sınırları içine çekme istekleri özellikle Orta Avrupa ve Balkanların Karadeniz'e çıkış noktalarından birisi olan Tuna ile Kafkasya'nın ve Doğu Anadolu'nun önemli bir iskelesi olan Batum çevresinde yoğunlaştığını söyleyebiliriz.

⁵ Kemal Beydilli, "Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve Miri Ticaret Teşebbüsü", *Bellekten*, CLV, S. 214, Ankara 1991, s. 688.

⁶ Bu konu hakkında bkz. Kemal Baltalı, *1856-1871 Yılları Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu*, Ankara 1973.

⁷ Serbest bölgeler buldukları ülkenin siyasî sınırları içinde yer alan fakat dış ticaret, vergi ve gümrük mevzuatı açısından gümrük hattı dışında sayılan bölgelerdir. Serbest bölgelerde sınai ve ticari faaliyetler için ülkede sağlanandan daha geniş muafiyet ve teşvikler tanınmaktadır.

Karadeniz'in ticarete açılmasından sonra Avrupalı devletlerin ilgileri, Karadeniz'le sınırlı kalmamış, ona açılan ve zengin ekonomik kaynaklara sahip tüm ticaret yolları ile de ilgilenmeye başlamışlardır. Dolayısıyla Samsun, Trabzon, Batum, Odessa gibi limanlar ve Eflak, Boğdan, Rumeli başta olmak üzere çok geniş bir bölgenin giriş ve çıkışını sağlayan Tuna ve boğazları da Avrupa devletlerinin ilgi odağı olmuştu.

Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki toprakları ele geçirmesinden hemen sonra buralarda çeşitli limanlar kurdu. Bunlar arasında, 1769'da Rus hakimiyetine giren Taygan, 1778'de Dinyeper nehri ağzında kurulan Kerson ve 1794'de Hocabey yakınında inşa edilen Odessa liman şehirleri önemli birer ticaret merkezleri olarak ortaya çıkmışlardı⁸. Rusya, Karadeniz ticaretini hakimiyet altına alma amacına yönelik çeşitli tedbirlere başvuruyordu. Bu tedbirlerinden birisi büyük bir havzanın çıkışı olan Tuna boğazlarını kontrol altına almak, bu bölgedeki ticareti çeşitli şekillerde engelleyerek ticaret yolunu kuzeye, kendi hakim olduğu topraklar üzerine kaydırmaktı. Rusya bir taraftan Tuna boğazlarında ticareti engellerken, diğer taraftan bu durumu lehine çevirecek şekilde, Avrupalı devletlere kendi topraklarında ve limanlarında yeni ticarî imkânlar bahşediyordu. Örnek olarak Rusya İsmail limanını 1825 yılından itibaren serbest liman olarak ticarete açmıştı⁹.

Rusya 1839'da Odessa'nın serbest liman olduğunu ve burada vergi alınmayacağını ilan etti. Bu durumunun, Rusya'nın ithalat ve ihracat hacminin artmasında çok büyük önemi oldu. Odessa yabancı ve Rus mallarının depolanıp Balkanlara, Karadeniz havzasının tümüne ve Kafkasya üzerinden İran'a dağıtıldığı bir yer haline geldi¹⁰.

Rusya Eflak-Boğdan ürünlerinin de Tuna boğazları aracılığı ile değil, Odessa üzerinden ihraç edilmesi için bu ticaret yolunu daha kuzeye çekmeye çalıştı. Ruslar güttükleri ticarî politikayla Karadeniz'deki hububat ticaretini ellerinde bulundurmamayı hedeflemişlerdi. Tuna boğazlarının hakimiyeti onlara, bu bölgenin Odessa'ya karşı aktif bir rekabete girişmesine engel olma fırsatı verdi. Tuna boğazlarından yararlanılmasın diye ağzların bakımı engellendi veya başta karantina olmak üzere türlü bürokratik engellerle ticareti zorlaştırdı. Aynı Rusya Tuna boğazlarındaki ticaretin artırılmasını hedeflemiş olan Tuna Komisyonu'nun kurulmasına "Odessa ticaretini tehlikeye düşürecekği endişeyle" en çok karşı çıkan devlet olmuştu¹¹.

⁸ İdris Bostan, "İzn-i Sefine Defterleri ve Karadeniz'de Rusya ile Ticaret Yapan Devlet-i Aliyye Tüccarları 1780-1846", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1990, S. 6, s. 23.

⁹ Jean Duvernoy, *Le Régime International du Danube*, Grenoble 1941, s. 44-45.

¹⁰ Virginia Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyaletleri'nin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı(1700-1850)", *İ.Ü.İ.F.M.*, C. XXVII, S. 1-2, İstanbul 1968, s. 71.

¹¹ Duvernoy, *Le Régime International du Danube*, s. 46.

Rusya'nın Odessa'da serbest liman kurması, Tuna boğazlarını köreltmesi, başta Avusturya ve İngiltere olmak üzere devletlerin dikkatinden kaçmıyordu. Nitekim Kırım Harbi ile yakalanan fırsatla Avrupa devletleri Tuna'ya uluslararası nehir statüsü kazandırmayı başarmışlardı. Bu da serbest liman kavramının daha ötesinde bölgedeki ticareti uluslar arası garanti altına alan bir anlamda bir serbest bölge denemesiydi¹².

Buna karşılık Osmanlı Devleti de Karadeniz'in batısındaki ticareti Rusya'nın inisiyatifinden kurtaracak tedbirler almaya çalıştı. Tuna boğazlarının çıkış noktasındaki Süne Limanını serbest liman ilan edip, Rusya'ya karşı Karadeniz'de ticarî üstünlük elde etme çalıştı. Tulçı Mutasarrıfı'nın şukkasına istinaden konuyu müzakere eden Meclis-i Mahsus, Sünne ve üzerinde bulunduğu deltadaki Leti adasının *Serbest Liman* olarak tayin edilmesini uygun görmüştü. Osmanlı Devleti, Karadeniz ve Tuna ile çevrili Sünne'yi serbest liman ilân edip, barut, silah, askerî mühimmat, yabancı tuz ve tütün hariç Tuna tarafından gelen mallarının ticaretini dahili gümrükten muaf tutarak, ihracat ve ithalat gümrüğü diğer iskelelerde ödenmek şartıyla serbest bırakmıştı¹³. Karadeniz'in doğusundaki ticaret yolları üzerinde nüfuz kurma mücadelesinden birisi de hiç kuşkusuz Köstence-Çernovoda demiryoludur. Demiryolunun yapılması Balkan ürünlerinin daha kuzeydeki Tuna boğazlarına gitmeden daha güneyden Osmanlı egemenliğindeki bir limandan ihracı şansı vermiş ve ticari ağırlık merkezini biraz daha güneye kaydırmıştı.

İşte Karadeniz'in batısında bu tür egemenlik mücadeleleri yaşanırken benzer gelişme ve mücadeleler Avrupa iktisadî yayılımını coğrafi olarak takip edecek biçimde 1850 sonrası Karadeniz'in doğusunda da yaşanacaktır. Osmanlı-Rus, İran ve Avrupa devletlerinin ilgilerinin yoğunlaştığı Kafkasya üzerinde Batum'un bir çıkış olarak önemi artmıştı. 19. yüzyılın ilk yarısından beri Tebriz-Erzurum-Trabzon güzergahını Kafkasya yoluna çekmeye uğraşan Ruslar, gümrük ve karantina işlerinde kolaylıklar sağladığı gibi, Gürcistan yollarını da gayet iyi yapmışlardı. Buna rağmen İran tüccarını istenilen ölçüde çekmeyi başaramayan Ruslar, 1868 ve sonrasında Kafkasya'da demiryolu yapımına giriştiler. Tiflis-Bakü ve Tiflis-Poti demiryollarının inşasıyla İran ticaretini büyük ölçüde çekmeyi başardılar. Osmanlılar ise aynı yıllarda Trabzon-Erzurum şosesini baştan ayağa yenilediler. Fakat Rusların demiryolu üstünlüğü, Karadeniz'de istedikleri limanın ellerinde olmaması sebebiyle istenilen sonucu vermemişti. Yapıtları büyük masraflara rağmen Poti limanını arzuladıkları seviyeye getiremeyen Ruslar, muhakkak surette Batum'u istiyorlardı¹⁴.

¹² İlhan Ekinci, *Tuna Komisyonu ve Tuna'da Ticaret (1856-1883)*, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.

¹³ BOA, İMM, Nr. 1583, 25 Ekim 1869.

¹⁴ Selahattin Tozlu, "19. Yüzyılda Trabzon Limanı", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, Trabzon 2001, s. 385.

Bölgede Osmanlı, Rus ilgi ve hâkimiyet mücadelesine, ticari olarak dünyayı liberalleştirme ve adeta bir serbest ticaret bölgesi haline getirmeye çalışan İngiltere de eklenmişti. Batum, Azerbaycan petrol sahalarına yakınlığı ve çıkış noktası olması, İran ve Kafkasya'ya ulaşan yollar üzerindeki konumu sebebiyle İngilizlerin de ilgisi çekmekteydi.

OSMANLI RUS SAVAŞINDAN BERLİN ANTLAŞMASINA BATUMUN SERBEST LİMAN OLARAK İLANI

1876-1877 Osmanlı-Rus Harbi başladığında Doğu cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin önemli bir kısmı da Batum'da yerleştirilmişti. Rusların Kars ve Ardahan'ı ele geçirip güneyden Doğu Anadolu'ya sarkmaları üzerine yüksek mevkileri tutup savunma savaşları vermek zorunda kalan bu ordu, Rusların Batum'u ele geçirmesine fırsat vermemişti. Fakat savaş sonrası yapılan ateşkes görüşmelerinde Rusların Batum konusunu dile getirmeleri daha en başından itibaren bu iskele konusundaki niyet ve isteklerini açıkça ortaya koymuştu¹⁵.

Batum'un geleceği ile ilgili olarak gerek barış görüşmeleri öncesi gerekse sonrasında alınan kararlarda Rusya ve İngiltere'nin belirleyici rol oynamaları, bölge üzerindeki güçler dengesini de göstermektedir. Rusya, Osmanlı-Rus savaşının başından itibaren, bilhassa İngilizlerin doğrudan doğruya müdahalesinden korktuğu için İngiltere'nin tarafsız kalmasını sağlamak amacıyla menfaatlerine dokunmamayı, İngiltere de Rusya'nın elde edeceği hususî menfaatlere ilişmemeyi karşılıklı olarak taahhüt etmişlerdi. Savaş devam ederken ve sonucu henüz daha belli olmadığı bir sırada bu iki devlet arasında yapılan gizli görüşmeler sonucunda ortaya çıkan memorandumda İngiltere, Batum ve civarındaki arazinin Rusya'ya verilmesini kabul etmişti¹⁶.

Ayastefanos anlaşması öncesi yapılan Edirne görüşmelerinde, Rus delegeleri Batum'un da içinde bulunduğu topraklar konusunda sınır düzeltmeleri istemişlerdi. Ayastefanos antlaşması sonucunda Batum, harp tazminatının bir kısmı olarak Rusya'ya terk edilmiştir¹⁷.

Ayastefanos Antlaşmasının bölgedeki dengeleri Rusya lehine bozması İngiltere'yi endişelendirmişti. İngiltere, Ayastefanos barışını Berlin Kongresi'ne götürmesine sebep olan hususlardan birisini "*Rusların Anadolu'da ele geçirdikleri yerlerin bir neticesi olarak, Avrupa'nın İran ile Trabzon üzerinden yapacağı büyük ticareti, Rusya'nın istediği zaman engelleyebilecek olması*" olarak göstermişti. Batum meselesinin çıkışı bu endişenin bir ayağını teşkil ediyordu. Berlin kongresi öncesi

¹⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, Hazırlayan İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s.334,357,434.

¹⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s.434.

¹⁷ Ali Fuat Türkoglu, *Mesail-i Mühime-i Siyasiyye*, Hazırlayan Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1987, II, s.45,52.

yapılan görüşmelerde ise “İngiltere, Batum’un elde bulundurulmasını düşmanca bir müdahaleye vesile saymadığını, buna karşılık Rusya da Anadolu hududunu geçmemeyi vaat ettiğini kabul etmişlerdi”¹⁸.

Berlin görüşmelerindeki temel sorunlarından birisi Batum’un durumuydu. Bütün çabalarına karşın Ruslar Batum’u ateşkes imzalanmadan önce ele geçirememişlerdi. Fakat Rusya’nın limanı ilhak etmesine karar verilmişti. Batum, Rusya’nın güney eyaletlerinden Gürcistan ve Transkafkasya’ya deniz yoluyla kolayca ulaşabilmesine imkan sağlıyordu. Ancak İngiliz delegeleri bölgedeki ekonomik çıkarları sebebiyle Batum’un Rusya’nın deniz üslerinden birisi haline gelmesine engel olmak için Batum’un silahsızlaştırılmasını antlaşma koşulları arasına katmak istiyorlardı. Batum’un gelecekteki konumu konusunda İngiltere ve Rusya arasında yoğun bir tartışma yaşandı¹⁹. İngilizler, Batum limanının Rusya’nın elinde bulunmasını, Karadeniz’in serbestiyetini ve ticaretini tehdit etmesi şeklinde yorumlayarak, meseleyi boğazlar sorunuyla ilişkilendirmişlerdi²⁰.

Bunun üzerine Ruslar, İngilizleri karşılığın almamak fakat Batum’u da bırakmamak için statüsünden fedakârlık yapmayı göze alarak yeni bir teklif sundular. Rus delegesi Gorçakof bir taraftan Kars ve Ardahan’ın Rusya’nın elinde kalmasını sağlamaya çalışırken diğer taraftan Bayezid ve Eleşkirt vadisini terk ederek İran ticaret yolunun bütünlüğünün korunduğunu, bunu güçlendirmek için “Rusya’nın Batum’u bir serbest liman add ve ilan edeceğini beyana meşun olduğunu, bu durumun ticaretle meşgul olan bütün milletlerin ve özellikle ticaret gemileri bulunan İngiltere’nin maddi menfaatini temin ettiğini” söylemişti²¹.

İngiltere delegesi Beconsfield, anlaşmazlık konusu olan Batum’un serbest limana ve bütün milletler için bir ticaret merkezi haline getirilmesini istiyordu. Fakat savaş sırasında Ruslar tarafından ele geçirilememiş olan bu müstahkem mevki halkının Rusya’ya ilhaktan hoşlanmadıkları, bölgede karışıklıklar çıkmakta olduğu, dolayısıyla şehrin Rusya’nın değil Osmanlı hükümetinin elinde olmasını arzu ettiklerini belirtmişti. Ayrıca Batum’un Rusya’nın elinde bulunmasının Karadeniz’in serbestiyetini tehdit etmesinden endişe ettiğini bildirmiş ve bundan bütün kongrenin sorumlu olduğunu söylemişti²².

Salisbury antlaşmada limanın “sadece ticaret” olarak tanımlanması için büyük çaba harcadı. Kısa bir süre için bunda başarılı oldu. Berlin’deki müzakerelerin ilk günlerinde Salisbury, Osmanlı imparatorluğu’nu savunmak için gerekli gibi görünen Karadeniz’e İngiliz filosu gönderme hakkını kazanarak, Rusya’nın

¹⁸ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s.600,619; Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu*, İstanbul 2001, s.221.

¹⁹ Anderson, *Doğu Sorunu*, s. 234

²⁰ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s.632.

²¹ *Berlin Protokollerinin Tercümesi*, İstanbul 1297, s.175-176.

²² *Berlin Protokollerinin Tercümesi*, s.177.

Batum'u ele geçirmesinin etkisini sıfırlamayı umuyordu; ama Babıali ile antlaşma yapma girişimleri başarısız olmuştu. Yine de İngilizler Rusların Batum'daki egemenliği ile kendilerinin Boğazlar konusundaki anlaşmalardaki sorumlulukları arasında bağ kurmaya çalışmışlardı²³.

Bu tartışmada Bismark ağırlığını Rusya'dan yana koydu. Ruslar, sınırda Osmanlılara küçük toprak ödünleri vermeyi kabul etti. Rus temsilciler tarafından Batum'un "Port Frank" yani serbest ticarî liman halinde bırakılacağı Rus Çarı adına vaat edilmek suretiyle İngiliz temsilcileri "ikna" edildiler²⁴. Batum İngiliz ve Rus ağırlıklı diplomatik tartışmaların konusu olurken Osmanlı temsilcileri daha büyük, hayatî gâilelerle meşgul, olarak büyük devletlerin tartışmalarını ve kararlarını takip etmekteydi. Halbuki Berlin Kongresine giderken Osmanlı temsilcilerine verilen talimatta Batum'un geri alınması da vardı²⁵. İtalya ve Fransa, Batum'un serbest liman olmasının bütün Avrupa devletleri için faydalı olacağını söylerken, Osmanlı delegeleri İngiltere'nin ifade ettiği endişeler konusunda daha sonra gerektiğinde konuşmak üzere sessiz kalmışlardı²⁶.

Berlin kongresinde İngiltere ve Rusya arasındaki bölgedeki çıkarlar üzerinde gösterilen endişeler ve mücadeleler sonucunda adeta bir orta yol bulunarak İngiltere Batum'un Rusya'da kalmasına tahammül etmesi karşılığında Rusya'nın da İngiltere'nin bölgedeki ekonomik çıkarlarını gözeterek şekilde Batum'u serbest liman ilan edeceğini açıklamasıyla anlaşmazlık hallolmuştu²⁷. Berlin Kongresinin imzalanmasından sonra Batum 25 Ağustos 1878'de işgal edildi ve Rusların burada kurdukları serbest liman 1886'ya kadar devam etti.

RUSYA'NIN STATÜYÜ KALDIRMASI

Rusya, Berlin Antlaşmasında tartışmalardan sonra isteksiz ve mecburiyet altında kabul etmek zorunda kaldığı Batum'un serbest liman statüsünü 1886 Haziranında kaldıracağını açıkladı. Aslında Rusya Batum'un tahkim edilmesiy-

²³ Anderson, *Doğu Sorunu*, s.234, dip 42.

²⁴ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s.632. Rusya delegesi Rusya'nın Karadeniz'de gemisi olmadığını ve korkulmasına yer olmadığını, statünün olduğu gibi kalmasına taraftar olduğunu söylemişti. İngiltere'nin boğazlar meselesinde eski statünün korunması konusunu Batum'un Rusya'ya verilmesine bağlanmasına karşı çıkmış ve Batum'un kendileri için yalnızca burada bulunan toprakları için ticaret, ulaşım ve haberleşme için önem taşıdığını ve artık serbest liman olunacağını iları üzerine de her türlü şüpheden kurtulmak gerektiğini ifade etmişti. *Berlin Protokollerinin Tercümesi*, s.178-179.

²⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s.642.

²⁶ *Berlin Protokollerinin Tercümesi*, s.178-179.

²⁷ Berlin Antlaşmasınının 58. maddesi Batum'u Rusya'ya bırakmayı kabul ettirmişti. 59. madde ise "Rus Çarı Batum'u ticarete mahsus serbest bir liman yapmak fikrinde olduğunu beyan eder" deniyordu. Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, s.697; Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasiyye*, II, s.85; Arslan, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü", s153.

le ilgili hazırlıklara daha 1881 yılında başlamıştı²⁸. Ayrıca bölgedeki Osmanlı ticarî nüfuzunu kırmak için Rusya'nın çeşitli çalışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi İdare-i Mahsusa'nın Batum'a yapmış olduğu seferlere engel olma çalışmalarıdır. İdare-i Mahsusa'nın Batum acenteliğini devlete ait "resmi" bir idare olduğu yorumuyla işgal etmiş, önündeki bayrak direklerini kaldırmıştı²⁹. Fakat bu kayıttan kurtulmak için tıpkı 1871 Londra konferansında olduğu gibi Arupa'daki dengeleri ve anlaşmanın imzalanmasının üzerinden uygun bir zamanın geçmesini beklemişti. Batum ile ilgili kararına karşı çıkabilecek İngiltere'de seçimler vardı ve politikacılar iç politikaya yoğunlaşmışlardı.

Rusya 23 Haziranda yayınladığı bir kararname ile Batum'un serbest liman statüsünü 17 Temmuz 1886 tarihinden itibaren kaldıracağını "Noveye Veremya" gazetesi ile duyurmuştu. "Mesaje Ofisil" adlı Rus resmi gazetesiyle kararname suretini de yayınlamıştı³⁰. Kararnamede, Batum'un Rusya'ya ilhak olunduğu zaman İran ile Maveray-i Kafkas hududuna gönderilen yabancı malların Karadeniz'in güney doğusunda depolanması amacıyla ve Kafkasya'da ticareti kolaylaştırmak ve arttırmak için Batum şehrine serbest liman statüsü verildiği belirtilmişti. Bu tedbirin alınmasını gerektiren şartların değiştiği, yabancı emtianın Kafkasya üzerinden vergiden muaf olarak nakledilmesi usulünün kaldırılmasından dolayı Batum'un bir transit yol olarak önemini kaybettiği belirtiliyordu. Ayrıca Batum şehri etrafında bir gümrük kordonunun oluşturulması bölge halkına zarar vermektedir. Halk ürünlerini götürüp sattıkları ve zaruri ihtiyaçlarını aldıkları pazardan mahrum kalmıştı ve refahlarını engelleyen bu durumun kaldırılmasını istiyorlardı. Diğer taraftan serbest liman sınırları içinde kurulan fabrikaların yaptıkları rekabetten dolayı "Bakü" gaz tüccarı tarafından da şikayetler gelmişti. Bundan dolayı Batum limanının serbestiyetine dair 16 Ekim 1880 tarihli nizamname hükümlerinin kaldırılması uygun görüldüğü belirtilmekteydi³¹.

²⁸ Rusya'nın Batum limanına top koyduğu ve hudut boyunda özel tahkimat yaptığı Osmanlı yetkililerince haber alınmıştı. Bunun için bir taraftan gerekli tedbirlerin alınması içi 4. orduya gerekli hazırlıkları yapması istenirken diğer taraftan Batum'un silahlandırılmasının serbest limanlar kurallarına uyup uymadığının Hariciye tarafından araştırılmasına ve bir heyet oluşturularak gerekli incelemelerde bulunması için bölgeye gönderilmesine karar verilmişti. BOA. HR. SYS, 1205/5, 08.10.1881, Harbiye Nezareti Tezkeresi.

²⁹ BOA, HRH.H, 160/9, 14.03.1883 ve 16.04.1903.

³⁰ BOA, Ya. Hus, 193/89, 12 Temmuz 1886, Petersburg Sefaretinin Tahrirah; BOA, HR. SYS, 1205/5, 8 Temmuz 1886.

³¹ 1. Batum limanı serbestisinin 1886 Temmuzunun beşinden itibaren ilga olunacaktır. 2. Bu tarihte Batum limanında ve serbest liman hududu dahilinde bulunacak olan ecnebi emtia, vergiden muaf tutulacaktır. 3. Tüccarlar kanun gereği olan damgaları, kurşun mühür ve bandrolleri vurdurmak şartıyla mağazalarında bulunan bütün yabancı emtiayı 5 Ağustos 1886 tarihine kadar gümrük memurlarına bildirmek zorundadırlar. 4. Ağustosun beşine kadar damgalatmak için gümrük memurlarına bildirilmeyen emtia kaçak kabul edilecektir. 5. Bu kararnamenin üçüncü fıkrasında tayin olunan sürenin bitiminde serbest limanın kara hududu üzerinde kurulmuş olan gümrük

Rus hükümeti kararı haklı göstermek için ilgili devletlere hususî bir mektup göndererek bilgi vermişti³². Osmanlı Devleti Petersburg elçisine de verilen mektupta Berlin antlaşmasının 59. maddesinin, müteveffa imparator ikinci Aleksander'in kendiliğinden verdiği, bir şart veya taahhüt mahiyetinde olmayan bir niyet beyanından ibaret olduğu, şimdiye kadar yapılan serbest liman denemesinin Batum limanının ticaretini artırmadığını, halkın şehrin sınırlarındaki gümrük kordonundan şikayetçi olduklarını bildiriyordu. Rusya'nın bu meselede hiçbir siyasi maksadı olmadığını, dolayısıyla antlaşmanın geneline hâlel getirmeyeceğini, eskiden olduğu gibi Berlin anlaşmasına riayet edeceğine dair kesin teminat vermişti. Ayrıca Batum'un bir ticaret limanı olma özelliğini devam ettireceğini de bildirmişti³³.

OSMANLI POLİTİKASI VE DEVLETLERİN İLK TEPKİLERİ

Uluslararası hukukta serbest liman olan bölgenin silahlandırılmayacağı ile ilgili özel bir madde yoktu. Trieste, Cenova ve Livorno gibi bazı serbest limanlar tahkim edilmişlerdi. Fakat Batum bunlarla aynı konum ve durumda değildi. Hem serbest hem de yalnızca ticarete mahsus bir liman olması kararlaştırılmıştı. Harp hukuku gereği silahlandırılmış bir limana taarruz etmek serbestti. Dolayısıyla Batum'un silahlandırılması savaş zamanında taarruzu davet edeceğinden ticari vasfını yitirmesine sebep olacaktı. Bu da anlaşmanın amacına ve maddenin ruhuna aykırıydı. Osmanlı hukukçularına göre limanlar ticaret ve savaşa mahsus olmak üzere iki kısma ayrılmıştı. Ticari limanlarda harp gemileri için yerler, tersane ve istihkam gibi askerî tesisler yapıldığı takdirde ticaret limanı olma özelliğini kaybedeceği belirtilmişti. Berlin kongresi protokollerinde limanın Karadeniz sularıyla boğazlarına tehlike oluşturmamak için yalnızca ticarete mahsus serbest bir liman olması kararlaştırılmıştı. Yani Batum'un mevcut statüsünün kaldırılarak silahlandırılması anlaşmalara aykırıydı³⁴. Osmanlı Devleti'nin karara karşı çıkmasının ticari değil de askerî ve siyasi olması dikkati çekiyor. Hemen sınırındaki kentün silahlandırılması Babiali'yi ticari kayıplardan çok askerî endişelerle hareket etmesine sebep oluyordu³⁵.

kordonu kaldırılacaktır. BOA, Ya. Hus, 193/89, 12 Temmuz 1886, Petersburg Sefaretinin Tahriratu; BOA, HR. SYS, 1205/5, 8 Temmuz 1886.

³² Rusya'nın bu kararının İngiltere'nin Bulgaristan konusundaki hareketine karşı bir cevap mahiyetinde olduğu Petersburg elçiliğinden bildirilmişti. Batum şehbenderi orada başlamış olan askerî hareketliliğin devam ettiği ve gelecekte Rusların Batum'da istihkamlar yapmaya başlayacaklarının haber alındığını bildirmişti. BOA, Y. PRK.A, 4/50, 6 Temmuz 1886, Petersburg Sefareti Telgrafi.

³³ BOA, Y. PRK.A, 4/50, 4 Temmuz 1886, Petersburg Sefareti Telgrafi; BOA, HR. SYS, 1205/4, 5 Temmuz 1886, hariciye Nezareti Tezkeresi.

³⁴ BOA, HR. SYS, 1205/4, 11 Temmuz 1886, Hariciye Müşavirleri Raporu.

³⁵ Rus dışişleri bakanı, bu kararı almasının sebeplerini Osmanlı elçisine izah ettiği sırada elçi, alınan kararın Osmanlı ticari menfaatlerinden çok diğer devletlerin ticari menfaatlerine dokunduğunu bildirmekteydi. BOA, HR. SYS, 1205/5, 7 Temmuz 1886, Petersburg Sefareti Telgrafi.

Batum'un Osmanlı Devleti açısından ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan büyük önemi olduğunu vurgulayan Babiali, bu konuda bir hareket tarzı belirlemek için öncelikle büyük devletlerin tepkisini görmek istedi ve beklemeye karar verdi³⁶. Osmanlı Devleti'nin böyle bir durum karşısında tek başına bir politika geliştirmesi pek mümkün görünmüyordu. Bu durum İngiltere'nin bölgedeki çıkarları ve gücü sebebiyle ona yanaşarak onun üzerinden politika yapmasına sebep olacaktır.

Osmanlı yetkilileri Rusya'nın Batum konusundaki uygulamasını hemen diğer devletlerin elçileri ve yetkililerine ileterek onların bu konuda takınacakları tavırları öğrenmek istemiş bir anlamda Rusya'ya karşı bir tepki oluşturmak için destek arayışlarına girmişti³⁷. Almanya, bu kararda hiçbir sakınca görmediği ve itiraz etmeyeceğini Rusya'ya bildirmiş, Osmanlı hükümetine ise bu işe önem vermesinin kendisine hiçbir fayda sağlamayacağını ifade etmişti. Ayrıca Almanya ve Avusturya, diğer devletler bunu kabul ederlerse karara itiraz etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Nitekim Avusturya, limanın ticarete açık olacağına dair Rusya'nın verdiği teminat sebebiyle kendi ticaretine zarar vermeyeceği, dolayısıyla kararı kabul edeceğini Rusya'ya bildirmişti³⁸. İtalya meseleyi tetkik ettikten sonra görüşünü bildireceğini beyan etmişti. İtalya'nın temel kaygısı Batum ile ilgili değil Berlin anlaşmasının tamamıyla ilgiliydi. Anlaşmanın Batum ile ilgili maddesinin kaldırılışının Berlin anlaşmasını yok sayıp saymadığı konusu için diğer devletlerle irtibata geçmeleri gerektiği, fakat bu kararın anlaşmaya esas değil, şekli olarak zarar verdiğini ifade etmişti. Kısaca Roma, Berlin ve Viyana'dan Rusya'ya açık bir tepki gelmemiş başka bir ifadeyle Rusya'nın bu kararı örtülü bir biçimde desteklenmişti. Diğer devletlerin tepkilerini bekleme kararı alan Paris'te ise bu meseleye pek de önem verilmediği Osmanlı elçisi tarafından bildirilmekteydi. Keza Fransa hükümeti daha sonra Batum'da serbest bir liman statüsünün ilgasını şartsız kabul etmişti.

Yalnızca İngiltere, özellikle kamuoyu, bu konuda sert tepki göstermişti. İngiltere Berlin anlaşmasını imza eden devletler arasında önceden görüş birliği sağlanmadan Rusya tarafından alınan bu kararla ilgili olarak uyarıda bulunmuştu. Fakat Rusya böyle bir kararı alırken en büyük muhalefetin İngiltere tarafından gösterileceğini gayet iyi biliyordu³⁹. Osmanlı hariciyesi, en sert tepkiyi vermesini beklediği İngiltere'nin, tam seçim öncesinde olmasından dolayı yeni hükümetin meseleye yoğunlaşmayacağını ve sert tepki veremeyeceğine dikkati

³⁶ BOA, HR. SYS, 1205/4, 8 Temmuz 1886, Sadaret Tezkeresi.

³⁷ Buna karşılık diğer devletler de Osmanlı'nın tavrını beklemiş ve takip etmişlerdi. İtalya bu konuda kendilerinin meseleye doğrudan ilgili olmadıklarını -yani bunun Osmanlı Devleti'nin bir meselesi olduğunu- fakat meselenin Berlin anlaşması hükümlerine dayandığından diğer devletlerle görüşüp ona göre bir tavır belirleyeceklerini söylemişlerdi. BOA, Y. PRK.A, 4/50, 6 Temmuz 1886, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

³⁸ BOA, HR. SYS, 1205/5, 8 Temmuz 1886, Viyana Sefareti Telgrafi

³⁹ BOA, HR. SYS, 1205/5, 7 Temmuz 1886, Petersburg Sefareti Telgrafi.

çekmişti. Zaten Rusya'nın bu kararı almasındaki zamanlamasını bu gelişmelere göre aldığı anlaşılmaktadır. İngiltere'nin çıkarları üzerine inşa edilen politika sebebiyle bu devlet diplomatlarının tepkilerini öğrenmek isteyen Osmanlı elçilik yetkilileri, seçim sebebiyle İngiltere hükümetinde konuyla ilgili muhatap bulamamıştı.

İNGİLİZ TEPKİSİ VE POLİTİKASI

İngilizler karara Berlin anlaşmasını açıkça ihlal edildiği nazarıyla bakıyorlardı. İngilizler de Osmanlı Devleti gibi antlaşmanın 59. maddesine uygulanması mecburi bir madde gibi bakmışlardı. Osmanlı yetkilileri Berlin antlaşmasına taraf olan devletlerden hiçbirisinin ciddi bir tepki vermesini beklemiyorlardı ve diplomatik yalnızlıklarını fark etmişlerdi. İngiltere'ye götürdükleri bir konferans toplama teklifi ise konferansın anlaşmaya aykırı bu hareketi kaydetmekten öteye gidemezse anlamsız olacağı ifade edilerek taraf bulmamıştı⁴⁰.

Kent İngilizler için askerî açıdan önemli bir yer olmadı. Berlin görüşmeleri sırasında İngilizler kentteki ticari çıkarlarını sürdürebileceklerin bir statü konusunda Ruslarla anlaşmışlardı. Salisbury antlaşmada limanın "*sadece ticari*" olarak tanımlanması için büyük çaba harcamış fakat başarılı olamamıştı⁴¹. Anlaşma son haliyle Batum'u "*temelde ticari*" olarak tanımlıyordu. Bu tanımlama Rusların limanı silahlandırmasına açık kapı bıraktığı ifade edilmişti.

Rusya'nın kararını Berlin anlaşmasının ilgası olarak gören İngiltere, bu hareketi sessiz kalarak geçiştiremeyeceğini ve bir nota vereceklerini belirtmişti. İngiltere Babıali'nin bu konudaki hareket tarzını sormuş ve protesto notası verip vermeyeceğini sormuştu. Bu meseleyi ayrıntılarıyla araştırıp bilgi vermek görevinin Babıaliye ait olması gerektiğini söylemişti. Ayrıca İngilizler Osmanlı yetkililerine Batum meselesinin antlaşmada dayandığı harp tazminatı meselesini gündeme getirebilecekleri imasında bulunmuşlardı⁴². İngiltere Berlin anlaşmasının bir maddesinin değişmesi için tüm imzacı devletlerin onayını almak gerektiğini savunmuştur. Ticari çıkarlar açısından kentte ilk sırayı Fransızların sonra da Osmanlıların aldıklarını, kendilerinin ticaretinin daha az olduğunu söylemiştir⁴³. Bir anlamda bu İngilizlerin, Osmanlı yetkililerinin üzerlerine inşa ettikleri politikanın reddidir. Bütün devletlerin Batum üzerindeki ekonomik çıkarlarını diğerlerinden daha az göstermeye çalışması bu meseledeki sorumluluklarından kurtulma ve Osmanlı Devleti'nin yalnız bırakılmasının bir göstergesidir.

⁴⁰ BOA, HR. SYS, 1205/4, 11 Temmuz 1886, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

⁴¹ Anderson, *Doğu Sorunu*, s.234.

⁴² BOA, HR. SYS, 1205/5, 13 Temmuz 1886, Londra Sefareti Telgrafı.

⁴³ BOA, HR. SYS, 1205/5, 21 Temmuz 1886, Londra Sefareti Telgrafı.

Ruslar Batum'un statüsünü kaldırınca buna hazır olduğu anlaşılan İngiliz diplomatik çevreleri, iç ve dış politik sebeplerle beklenildiği kadar sert bir tepki gösterememişlerdi. Hatta denilebilir ki ticarî sebeplerle İngiliz kamuoyu daha sert tepki göstermişti.

Viyana ve Berlin kaynaklı alınan haberlerden bu olayın Rusya'nın dış siyasetinin bir göstergesi olarak yorumlayan Times gazetesinin 7 Temmuz 1886 tarihli sayısında özetle; *"Bu mesele karşısında Almanya ve Avusturya'nın basındaki lisanslarına bakılırsa durumlarının sekiz yıl önce olduğu kadar kayıtsızdılar. Berlin anlaşmasının kayıtlarından kurtulmak isteyen Rusya fırsat kollamış ve İngiltere'nin dabili işleriyle meşgul olmasından istifade etmişti. Rusya'nın Berlin anlaşmasının önemli bir maddesinin "terbiyesizce tayy ve ibracı" İngiliz devlet ricalini ve kamuoyunu Rusya'nın Şark Meselesindeki niyetleri hakkında fazlasıyla şüphelendirmişti. Bu hareket Paris anlaşmasının 1870 yılındaki Karadeniz konusundaki hükümlerinin ortadan kaldırılmasıyla aynıydı. Batum'un Rusya tarafından işgaline hâlâ mübalefet etmişti. Rusya limanın serbest olması hakkındaki taahhütlerini reddetmekte ısrar ederse bütün dikkatler oraya yönelecektir ve dâbâ büyük bir çok problemler çıkar"* diye yazılmıştı⁴⁴.

İngilizlerin yarı resmi uyarı ve tepkilerine Ruslar da Noveya Veremya gazetesinin 11 Temmuz 1886 tarihli sayısında karşı tehdit ve tepkiyle cevap vermişlerdi. Times gazetesinin, Rusya'nın doğrudan doğruya İngiltere'ye meydan okuduğu imalarını eleştiren gazete, *"eğer Rusya İngilizleri bir savaşa çekmek istemiş olsaydı İngilizlere İngiltere toprakları sayılmayan Batum'dan daha ziyade dokunacak başka bir yer bulabilirdi. İngiltere Devleti'nin en zayıf noktası Asyada'dır. Dolayısıyla bu iddialar yerinde olsaydı buraya taarruz edilirdi"* diyerek Hindistan üzerindeki Rus tehdidini ima edecektir. Batum'un durumunun Boğazların statükosuyla ilişkilendiren İngilizlere *"İngiltere hükümeti de Rusya gibi hareket serbestisini kendi toprakları üzerine yoğunlaştırırsa buna kimse itiraz etmez. Acaba İngiltere'de şark meselesini ber şeyyle ortaya koymanın vaktinin geldiğini mi düşünüyor yoksa Times gazetesi beyecan yaratmak için kendiliğinden böyle bir şayiye mi çıkarmıştır"* şeklinde karşılık verecektir. Yazıda meselenin İngiltere'nin iç işlerine malzeme olduğu iddiasında bulunuluyor ve adeta bütün ülkelerin Osmanlı mirasını paylaşmaya hazır bekledikleri bir zamanda kendi uygulamasına karşı çıkılmasını eleştiriyordu.⁴⁵

İngiltere Batum ile ilgili Petersburg'a bir nota vermişti⁴⁶. Gerçekte İngiliz diplomatları Karadeniz'in doğusundaki bu "küçük" İngiliz çıkarını çoktan feda

⁴⁴ BOA, Y.PRK.TKM, 9/34, 15 Temmuz 1886.

⁴⁵ "Batum meselesi gerçekte Rusya ile İngiltere arasında ciddi bir anlaşmazlığa sebep olacak kadar önemli midir? Yoksa İngilizler iç işlerinde düştükleri zorluklardan dolayı vatandaşları arasında nüfuzlarını güçlendirmek için dışarıdaki olaylar üzerinden politika mı yapıyorlar? Avrupa'da bozulan barışa güya güya Batum meselesi sebebiyet veriyor. Şurası bir gerçektir ki devletlerin tamamı Osmanlı devleti elinde kalan ülkelerin üzerine atlayıp aralarında paylaşmaya hazır dular. Binaenaleyh Rusya tehditlere hoşgörü gösterdikçe bu tehditler küstahlık derecesine götürülüyor". BOA, Ya. Hus, 193/89, 12 Temmuz 1886, Petersburg Sefaretinin Tahrirâtı; BOA, HR. SYS, 1205/5, 8 Temmuz 1886.

⁴⁶ BOA, Ya. Hus, 193/89, 25 Temmuz 1886, Roma Telgraf Tercümesi.

etmişlerdi. Salisbury'nin kendisi de limanın statüsünü görece önemsiz bir konu olduğunu ve İngiltere'deki Rus karşıtı gazetelerin konuyu çok abarttıklarını düşünüyordu. "Gerçek önemi çok fazla değil ama kitleler bu konuda o kadar cahil ki, birkaç güçlü Jingo dünyayı bu konunun çok önemli olduğu konusunda ikna etmeyi başarmış" diye yazmıştı. Salisbury'ye göre; Batum konusundaki mücadele burada büyük bir İngiliz çıkarı olduğu gerçeğini değil, İngilizlerin Rusya'ya karşı duyduğu genel düşmanlığı yansıtmaktaydı⁴⁷.

İç seçimlerine denk getirdiği Rusya'nın kararı İngiltere'yi tepki verme konusunda yumuşatmıştı. Seçimler sonrası yeniden başbakan olan Lord Salisbury, Osmanlı elçisine Rusya'nın bu hareketini çirkin bir davranış olarak nitelendirmiş ve Rusya'nın gerekçelerini yetersiz bulmuştu⁴⁸. Bu mesele elbetteki Rusya ile bir savaşa girebilecek derecede önemli görülmemişti. İngiltere'nin kaygısı Rusya'nın bununla yetinip yetinmeyeceği meselesiydi. Bu sebeple bunu bir tehdit olarak göstermeye çalışan İngiltere, Osmanlı yetkililerine Boğazların böyle bir durumda İngiltere'ye açık bulundurulması gerektiği telkininde bulunuyor ve kararın Rusya'ya duyurulması durumunda Rusya'nın bu tür tecavüz ve teşebbüslerden vazgeçeceğini belirtiyordu⁴⁹.

Osmanlı yetkilileri Berlin Antlaşmasının imzacı devletleri indinde yaptığı ilk teşebbüs ve destek arayışları İngiltere dışında başarısız olmuştu. Hatta İngiltere'nin bile meseleye iç siyasetinin etkisiyle yeterli tepkiyi veremediğini düşünüyordu. Bunun üzerine Osmanlı yetkilileri İngiliz-Rus rekabet ve restleşmesinden istifade ederek meseleyi tekrar ilgili devletler diplomatlarına taşıdılar fakat gerekli desteği bulamadılar.

Almanya, Batum'da serbest bir liman usulünün kaldırılmasına muhalefet etmeyeceğini, kayıtsız kalmaya devam edeceğini, hatta bu konuyla daha çok ilgili devletler tarafından (İngiltere-Osmanlı) bu konuda yapacakları protestolara önem vermek niyetinde bulunmadığını ifade etmişti. Yalnızca İngiltere tarafından şiddetli muhalefet olur da mesele vahim bir şekil alması halinde kendilerinin de meseleye dahil olabileceklerini belirtmişlerdi. Fakat Berlin'de İngilizler tarafından böyle sert bir karşı çıkışın yapılabileceğine ihtimal verilmiyordu. Berlin anlaşmasının tamamen feshine dair Times gazetesi tarafından yapılan yayınlar ve tepkiler de güvenilir bulunmuyordu⁵⁰.

⁴⁷ Anderson, *Doğu Sorunu*, s.226-228.

⁴⁸ Petersburg'dan notaya verilen cevapta, Berlin Antlaşmasının Batum ile ilgili maddesinin Rusya imparatorunun bu limanı serbest liman yapmak niyetinde olduğunu belirtildiği, bundan Batum limanının daima serbest kalması zarureti gibi bir sonuç çıkarılamayacağı belirtilmişti. Dolayısıyla bu maddenin anlaşmanın diğer maddeleri gibi kesinlik arz etmediği belirtilmişti. BOA, Y. PRK.EŞA, 5/53, 25.07.1886.

⁴⁹ BOA, Y.PRK.EŞA, 5/53, 25.07.1886.

⁵⁰ BOA, Y. PRK.A, 4/53, 19 Temmuz 1886, Berlin Sefareti Gizli Telgrafı.

Viyana'nın da aynı şekilde Times gazetesinin makalesine hiç önem vermediği belirtilmişti. Rusya'nın Batum hakkında almış olduğu kararın İngiltere'de ortaya çıkan kötü etkisinin yalnızca şekli olduğunu ifade edilmişti. İngiltere'nin notasını ise meseleyi daha ileriye götürüp problem çıkartma amacına yönelik değil yalnızca bir uyarı niteliğinde olduğu düşünülüyordu. Avusturya yalnızca Rusya'nın Berlin Kongresi protokollerine aykırı hareketinden dolayı şikayetle yetinmekteydi⁵¹.

Fransa'da İngiltere'nin hareket tarzını ve tepkilerini takip ediliyordu. Verilen notadaki hassasiyetin Batum değil Berlin anlaşmasının tamamı meselesi olduğunu belirtmişti. Fransa Osmanlı yetkililerine de beklemede kalmalarını tavsiye etmişti. Çünkü Rusya'nın Viyana ve Berlin hükümetlerinin bilgisi olmadan böyle bir harekete cesaret edemeyeceğini, Fransa'nın Rusya -çok ciddi karşılık görmediği müddetçe- aleyhine politika izlemeyeceği ve muhalif bir tavır almayacağı bildirmiştir⁵².

İtalya'da bu konuda çekimser kalmıştı. Batum meselesiyle ilgili olarak yapılan görüşmelerde; Batum'da serbest bir liman usulünün devam etmesi, Rusya'yı Batum'u silahlandırmasına engel olamayacağı belirtilmişti. Bir devlet serbest limanı gerektiğinde silahlandırıp orada harp gemisi ikame edebileceğini fakat esasen bir ticari özelliğe sahip olacağını beyan ettiği bir liman hakkında bu şekilde harekete yetkili olmadığı düşünülüyordu⁵³. İtalyanlar Bu meselenin Berlin anlaşmasının öneminden dolayı şaşırıldıklarını, Rusya'nın bu hareketini doğru bulmadıklarını, bu konudaki tebligatı olmuş bitmiş gibi iktifa olduğundan buna cevap verilmesine artık gerek olmadığını ifade etmişlerdi⁵⁴.

İngilizlerin protestolar vererek Rusya ile karşı karşıya geldiği bir dönemde, Osmanlı gelişmeleri takip etmekle yetinmişti. Londra elçisinin, İngiltere'nin Osmanlı devletinin Rusya'ya protesto verip vermediği, veriyse içeriği hakkında bilgilendirilmek istenmesi yolundaki isteklerini karşılayamadığı İngiltere'ye, Osmanlı hükümetinin bu meseleyi ayrıntılı bir şekilde incelemekte olduğu cevabı verilmişti⁵⁵. Bu Abdülhamit devrinin "ihtiyatlı" denilebilecek politikasına uygun bir hareket tarzı olarak görülebileceği gibi, 93 harbi yenilgisinin yaralarını sarmaya çalışan Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya daha aktif bir şekilde tepki verememesi ve hemen sınırları dibinde yaşanan gelişmeler karşısında etkili bir politika izleyememesi olarak da değerlendirilebilir.

⁵¹ BOA, Y. PRK.A, 4/54, 21 Temmuz 1886, Viyana Sefareti Gizli Telgrafı; BOA, HR. SYS, 1205/4, 22 Temmuz 1886, Hariciye Nezareti Tezkeresi.

⁵² BOA, HR. SYS, 1205/5, 19 Temmuz 1886, Paris Sefareti Telgrafı; BOA, Ya. Hus, 193/77, 21 Temmuz 1886, Paris Sefaretinin Telgraf Tercümesi.

⁵³ BOA, Y. PRK.A, 4/58, 1 Ağustos 1886, Roma Sefaretinin Telgraf Tercümesi

⁵⁴ BOA, Y. PRK.A, 4/58, 29 Temmuz 1886, Hariciye Nezareti Tezkiresi.

⁵⁵ BOA, HR. SYS, 1205/4, 18 Temmuz 1886, Hariciye Nezareti Tezkeresi.